

Н. М. Галунова, Є. А. Васянович

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Особливості функціонування концептів «мир» та «війна» у мовній свідомості дітей 9–13 років з урахуванням гендерного параметра

Галунова Н. М., Васянович Є. А. Особливості функціонування концептів «мир» та «війна» у мовній свідомості дітей 9–13 років з урахуванням гендерного параметра. Стаття присвячена актуальній для сучасного українського мовознавства проблемі вивчення концептів «мир» та «війна» у мовній картині світу, зокрема, дітей середнього шкільного віку з урахуванням гендерного параметру. Матеріалом дослідження стали асоціативні реакції, отримані в результаті проведеного з дітьми 9–13 років ланцюжкового асоціативного експерименту. Аналіз результатів експерименту продемонстрував вплив гендерних стереотипних уявлень на семантичне наповнення концептів «мир» та «війна».

Ключові слова: концепт, мир, війна, ланцюжковий асоціативний експеримент, мовна свідомість, гендер.

Галунова Н. Н., Васянович Е. А. Особенности функционирования концептов «мир» и «война» в языковом сознании детей 9–13 лет с учетом гендерного параметра. Статья посвящена актуальной для современного украинского языкознания проблеме изучения концептов «мир» и «война» в языковой картине мира, в частности, детей среднего школьного возраста с учетом гендерного параметра. Материалом исследования стали ассоциативные реакции, полученные в результате проведенного с детьми 9–13 лет цепного ассоциативного эксперимента. Анализ результатов эксперимента показал влияние гендерных стереотипных представлений на семантическое наполнение концептов «мир» и «война».

Ключевые слова: концепт, мир, война, цепной ассоциативный эксперимент, языковое сознание, гендер.

Galunova N. M., Vasianovych Ye. A. Some Peculiarities of Functioning of the Concepts «Peace» and «War» in the Linguistic Consciousness of 9–13 Year-old Children with the Accounting of Gender Parameter. The paper is devoted to an actual for modern Ukrainian linguistics problem of studying of the concepts of «peace» and «war» in the language picture of the world, particularly of middle school-aged children, taking into account the gender parameter. The materials for the research are associative reactions that were obtained in the chain associative experiment which was held with 9–13 year children. The analysis of the experimental results showed the impact of gender stereotypes on the semantic content of the concept of «peace» and «war».

Keywords: concept, peace, war, chain associative experiment, linguistic consciousness, gender.

Антропоцентрична орієнтація сучасної лінгвістики проявляється, зокрема, у її посиленій увазі до вікових, гендерних, соціальних, етнічних, культурних чинників формування мовної особистості. З огляду на це, звернення до вивчення концептів, їх формування і функціонування у мовній свідомості становить одне з пріоритетних напрямків дослідження. Місце і структура концептів у мовній картині світу індивіда зумовлена цілою низкою факторів впливу, і демонструє як індивідуальні так і загальні риси.

Концепти «мир» та «війна» вивчають представниками різних наукових дисциплін – філософії, соціології, психології, історії, політології [5]. В українському мовознавстві практично не зверталися до цього питання або зверталися

частково [1; 4]. Зважаючи на назрілу необхідність дослідження структурних і семантичних особливостей концептів «мир» та «війна», зумовлених як відсутністю системних робіт, присвячених цій проблематиці у вітчизняному мовознавстві, так і тим, що наразі зазначені концепти посідають значне місце у мовній свідомості українців, при розробці теми за мету було поставлено виявлення гендерних особливостей функціонування у мовній свідомості дітей середнього шкільного віку концептів «мир» та «війна».

Досліджуючи мовну свідомість взагалі і дитячу мовну свідомість зокрема, вчені не одноразово використовували асоціативний експеримент [2]. Виокремлюють три види асоціативного експерименту: вільний асоціативний експеримент (реципієнтам не ставиться жодних обмежень на

реакції); спрямований асоціативний експеримент (реципієнтам пропонується давати асоціації певного граматичного або семантичного класу (наприклад, підібрати прикметник до іменника)); ланцюжковий асоціативний експеримент (реципієнтам пропонується реагувати на стимул декількома асоціаціями). У ланцюжковому асоціативному експерименті реципієнтам пропонується відповісти за обмежений час будь-якою можливою кількістю слів. «У мовленнєвому мисленні людина оперує не словами, а асоціативними полями, із них вона обирає необхідне слово для вираження власних думок та ідей» [3:47]. Вважаємо, що більша кількість слів-реакцій, характерна для ланцюжкового експерименту, дозволяє більш детально дослідити пов'язаний з певним стимулом асоціативний складник, отримати слова, що описують не лише саме ядро, а і периферію концепту. Саме тому нами був обраний ланцюжковий асоціативний експеримент, при якому реципієнт має пов'язати слово-стимул з декількома асоціаціями. Такий метод дає можливість вивчити, як оточуюче середовище впливає на світогляд і світосприйняття реципієнта. Експеримент проводився у письмово-письмовій формі російською мовою. Вибір мови зумовлено поширенням на території Харкова російсько-українським білінгвізмом. До списку слів-стимулів увійшло 12 одиниць: «мир», «война», «жизнь», «смерть», «победа», «перемирие», «поражение», «народ», «солдат», «оружие», «надежда», «спокойствие». У експерименті взяли участь 100 школярі 5–7 класів загальноосвітніх шкіл Харкова. Загальна кількість отриманих реакцій – 3071 реакції, серед них 1760 було подано дівчатами, а 1311 – хлопцями.

Аналіз асоціативних зв'язків між стимулами і реакціями, отриманих від хлопців, показав, що у вісімнадцяти випадках слово-стимул не викликало жодної реакції (це усі стимули окрім «жизнь», «оружие», «народ»), у сімдесяти чотирьох випадках отримано синтагматичні реакції (як наприклад, *жизнь – мудрая, извилистая, долгая*); у двісті одному – парадигматичні, серед яких сімдесят вісім реакцій змістової близькості (*солдат – воин, защитник города или страны*), дев'ять реакцій змістової протиставленості (*жизнь – смерть*), сім реакцій «частина-ціле» (*солдат – армия, ВДВ*), шість повторів стимулу (*спокойствие – спокойствие*), сорок шість родо-видових (*оружие – базака, палка, пулемет*) і п'ятдесят п'ять реакцій супідрядності (*надежда – вера*), також було отримано тисячу тридцять тематичних асоціацій (*мир – бесконечность, дети, чистое небо, источник*), п'ять цитатних (*мир – труд, май; победа – «я не здамся без боя»*) і одну словотворчу (*народ – народный*). Найбільшу кількість синтагматичних

реакцій отримав стимул «оружие», що зумовлено впливом гендерного параметру на асоціації.

Усього хлопці подали тисячу триста одинадцять реакцій, серед них тисячу двісті двадцять шість – одним словом (*спокойствие – адекватность*), а вісімдесят п'ять – словосполученням чи фразою (*народ – часть жизни, мирное население, «люди, которые прорываются в город или страну»*).

Серед реакцій, поданих дівчатами у двадцяти одному випадку слово-стимул не викликало жодної реакції («солдат», «мир», «смерть», «война», «народ», «надежда», «победа», «поражение», «перемирие», «оружие»), у дев'яноста шести випадках було отримано синтагматичні реакції (як наприклад, *мир – дружый, умный, вежливый*), у двісті трьох – парадигматичні, серед яких дев'яноста три реакції змістової близькості (*солдат – боец, воин*), сім реакцій змістової протиставленості (*мир – война*), десять реакцій «частина-ціле» (*народ – житель, женщина, человек*), три повтори стимулу (*победа – победа*), тридцять дев'ять родо-видових (*солдат – командир*) і п'ятдесят одна реакція супідрядності (*солдат – человек*), а також ми отримали тисячу чотириста п'ятдесят шість тематичних асоціацій (*мир – счастливая семья, человечество, вселенная, конфетка, алчность*), три цитатні (*поражение – Гитлер капут*) і дві формо- і словотворчі (*народ – народный, солдат – солдаты*). Усього дівчата подали тисячу сімсот шістдесят реакцій, серед них тисячу шістсот сімдесят дві було подано одним словом (*жизнь – травка, яркая, туризм*), а вісімдесят вісім словосполученням чи фразою (*мир – нет страданий, неполоманные города, нигде нет драк*). У результаті якісного аналізу отриманого матеріалу було виявлено реакції, які мають тісний зв'язок із поточною ситуацією в Україні, а також низку реакцій, що пов'язані із особистим досвідом реципієнтів, тобто такі реакції, що радше оприявлюють мовну свідомість дитини, а не її внутрішній лексикон.

Стимул «мир» отримав у хлопців сто дев'ять асоціацій, серед них тринадцять суспільно-політичних («*спокойствие в Украине*», «*чистое небо*») та тринадцять реакцій, пов'язаних із особистим досвідом («*мизинец*», «*обман*»). Дівчата надали сто шістдесят асоціацій, серед яких шістнадцять суспільно-політичних («*Украина*», «*экономика*») та двадцять дві реакції, пов'язані з власним досвідом («*бабушка*», «*дом*»). Як хлопці, так і дівчата надають на стимул «мир» більшою мірою позитивно- або нейтрально-конотовані асоціації («*дети*», «*воздух*»). Негативно-конотованими реакціями на цей стимул є переважно суспільно-політичні асоціації («*алчность*», «*война*»).

Стимул «война» отримав у хлопців дев'яноста

чотири асоціації, серед них дев'ять суспільно-політичних реакцій («*русские*», «*ДНР*», «*майдан*») та одна реакція, пов'язана із особистим досвідом («*World of Tanks*»). Дівчата надали сто тридцять одну асоціацію, серед яких три суспільно-політичні реакції («*Россия*», «*битва с Россией и Украиной*»). Важливим є майже повна відсутність реакцій, що пов'язані з особистим досвідом, тобто для школярів обох статей «війна» є таким явищем, з яким вони досі близько не стикалися у реальному житті, тому надають такі реакції, що радше відображують не їхній власний досвід, а усталенні мовні зв'язки («*оружие*», «*пушки*», «*насилие*», «*ад*», «*голод*»). Однак, наявні реакції, що відображають ситуацію, яка склалася в країні на сьогодні: «*Путин*», «*ДНР*», «*ЛНР*», «*майдан*» тощо. Такі реакції притаманні більшою мірою хлопчикам, які, крім того, не мають тенденції до ігрового наповнення зазначеного стимулу.

На стимул «народ» хлопці надали дев'яносто шість асоціацій, серед них двадцять чотири суспільно-політичні та дев'ять реакцій, пов'язаних із особистим досвідом. Дівчата надали сто сорок три асоціації, серед яких тридцять суспільно-політичних реакцій та двадцять дві реакції, пов'язані з власним досвідом. За семантичним наповненням асоціації були досить схожі: обидва гендери надали протилежно-конотовані реакції, що зазвичай мають зв'язок із соціальним або політичним життям країни. Серед реакцій хлопців були, наприклад, такі: «*олигархия*», «*майдан*», «*бедность*», «*повстання*», а серед реакцій дівчат – «*война*», «*нация*», «*голод*», «*Украина*». Останні також вдавалися до вираження свого власного, часто негативного ставлення до поняття «народ»: «*дебилы*», «*деградация*», «*идиоты*», «*стадо*». Але більшою мірою реакції обох гендерів були позитивно- або нейтрально-конотовані: «*Родина*», «*образование*», «*сила*», «*поколения*». Відносно невелика кількість реакцій, що пов'язані з особистим досвідом, у хлопців демонструє їхнє відчужене ставлення до цього стимулу, натомість дівчата значно гостріше реагували на нього, надаючи багато стимулів, що пов'язані з їхнім життям («*разговор*», «*невоспитанные*», «*старые бабки у подъезда*», «*традиции*»).

Стимул «спокойствие» отримав у хлопців сто вісім асоціацій, серед них сім суспільно-вмотивовані реакції та сімнадцять реакцій, пов'язаних із особистим досвідом («*депрессия*», «*мрачный день*», «*электромиксер*»). Дівчата надали сто тридцять дві асоціації, серед яких три суспільно-політичні реакції («*нет войны*», «*не стреляют*») та двадцять шість реакцій, пов'язаних із власним досвідом («*получить хорошую оценку*», «*храп*», «*музыка*»). Хлопці надали реакції, що оприявлюють зв'язок між «спокойствием» та

медичними препаратами («*валерьянка*», «*депрессия*», «*наркотики*», «*антидепрессанты*»), у дівчат такої тенденції не спостерігалось. Обидва гендери пов'язують цей стимул із тваринами («*кошка*», «*собака*», «*канарейка*», «*сурок*»), але більшою мірою він асоціюється із затишною оселею та відпочинком («*кресло*», «*уют*», «*отдых*», «*дом*», «*море*»). Дівчата також асоціюють його з подорожжю («*поездка*», «*путешествие*», «*автобус*»).

На стимул «жизнь» хлопці подали сто п'ятнадцять асоціацій, серед них двадцять реакцій, пов'язаних із особистим досвідом («*страдание*», «*рэнчик*», «*забота*»). Дівчата надали сто сорок три асоціації, серед яких тридцять дві реакції, пов'язані з власним досвідом («*разочарованте*», «*проблемы*», «*учеба*»). Хлопці мали тенденцію надавати реакції, пов'язані з іграми та відпочинком («*игра*», «*играть*», «*игры*», «*диван*», «*телевизор*», «*погулять*»), а дівчата – реакції, що мають зв'язок з навчанням або хатньою роботою («*учеба*», «*школа*», «*уроки*», «*уборка*», «*магазин*»). Дівчата мали більшу кількість негативно-конотованих реакцій на цей стимул («*бездна*», «*короткая*», «*разочарование*», «*гнев*», «*страшная*»), що на нашу думку є наслідком їхньої більшої емоційності та вразливості.

Стимул «смерть» отримав у хлопців сто чотирнадцять асоціацій, а у дівчат – сто п'ятдесят вісім. Наразі важко визначити чи пов'язані асоціації з власним досвідом реципієнта, чи лише з усталеними мовними зв'язками стимулу «смерть» («*утрата*», «*потеря*», «*кладбище*», «*страдание*» тощо), але дівчата мали асоціації, що викликані саме особистими переживаннями («*дедушка*», «*слёзы мамы*», «*пирожки*», «*плохие воспоминания*», «*память*», «*компьютерная игра The Sims 4*»). Спільною рисою у асоціаціях обох гендерів є те, що вони пов'язують «смерть» з війною («*война*», «*мира нет*», «*солдат*»).

Хлопці подали на стимул «солдат» дев'яносто п'ять асоціацій, серед них двадцять чотири суспільно-політичні реакції («*беркут*», «*герой*») та одна реакція, пов'язана із особистим досвідом («*нейтральное отношение*»). Дівчата надали сто двадцять дев'ять асоціацій, серед яких сорок одну суспільно-політичну реакцію («*майдан*», «*патриот*», «*реклама по телеку*»). Обидва гендери не пов'язують солдатів із власним життям, при наданні реакції реципієнти керувались більшою мірою зовнішнім виглядом та обов'язками солдатів («*военная форма*», «*зеленый*», «*долг*», «*полк*», «*воин*»). На цей стимул майже відсутні негативно-конотовані реакції (лише в декількох випадках «*плохой*», «*страдание*»), у більшості випадках «солдат» є позитивно-забарвленим стимулом («*умный*», «*мужский*», «*суверенный*», «*удача*», «*мужество*», «*герой*», «*отважный*»,

«победа») через свою основну функцію («защита», «защитник», «служит другим людям», «патриот», «он всегда всех защищает», «надежда», «достойно», «человек, служащий в армии»).

На стимул «оружие» хлопці подали сто вісімнадцять асоціацій, а дівчата – сто шість. Лише дівчата надали кілька суспільно-політичних реакцій («Донецк», «майдан», «настоящая сущность»). Більшою мірою обидва гендери надавали асоціації, що пов'язані із різновидом зброї («холодное», «базука», «пулемет»). У представників обох статей були реакції, що мають ігрове наповнення («игры», «тир», «мяч»).

Стимул «победа» отримав у хлопців сто п'ять асоціацій, а у дівчат – сто одинадцять. Часто дівчата асоціювали «победу» із Великою Вітчизняною війною: серед наданих ними реакцій можна зустріти «9 мая», «прадед», «Вторая мировая». Хлопці такої тенденції не демонстрували, вони співвідносили «победу» із своїми власними досягненнями або спортом: «грамота», «диплом», «медаль», «команда», «финиш».

Стимул «поражение» отримав у хлопців сто п'ять асоціацій, серед них десять суспільно-політичних реакцій («неволя», «оружие») та двадцять три реакції («спокойствие в Украине», «чистое небо», «деньги»), пов'язані з особистим досвідом. Дівчата надали вісімдесят п'ять асоціацій, серед яких двадцять суспільно-політичних реакцій («Украина», «народ») та двадцять сім реакцій, пов'язаних із власним досвідом («зависть», «конь», «диплом»). Семантичне наповнення асоціативних полів представників обох гендерів дуже схоже: надано багато асоціацій, що співвіднесені із військовими діями («война», «войска»), а також асоціацій, що пов'язані із особистими негативними емоціями, з якими реципієнти стискаються у разі поразки («неловкость», «стыд», «унижение»).

На стимул «перемирие» хлопці подали сто асоціацій, серед них дванадцять суспільно-політичних реакцій («Украина», «Россия», «война») та п'ять реакцій, пов'язаних із особистим досвідом («игры»). Дівчата надали вісімдесят шість асоціацій, серед них чотирнадцять суспільно-політичних реакцій («шаткое», «страна») та двадцять сім реакцій, пов'язаних із власним досвідом. Дівчата сприймають цей стимул досить особисто, знаходячи приклади перемир'я у власному житті («друг Даня», «родители»), у той час як хлопці надають більш загальні асоціації («пожатие рук», «объединение»).

Стимул «надежда» отримав у хлопців вісімдесят одну асоціацію, серед них три суспільно-політичні реакції та тринадцять реакцій, пов'язаних із особистим досвідом. Дівчата надали сто двадцять шість асоціацій, серед яких три суспільно-політичні

реакції та двадцять шість реакцій, пов'язаних з власним досвідом. Реципієнти пов'язують стимул «надежда» із поточною ситуацією на території України («солдат», «народ»). Хлопці часто асоціюють цей стимул із загальними переживаннями та емоціями («неуверенность», «пережить»), а дівчата із конкретними подіями свого життя («на хорошие оценки», «выступление хора в оперном театре», «концерт»).

Найбільшу кількість суспільно-політичних реакцій, пов'язаних із поточною ситуацією в Україні, у хлопців отримали стимули «мир», «солдат» та «народ», а у дівчат – «народ», «солдат», «поражение». Можемо висловити припущення, що така актуальність стимулів «солдат» і «народ», пов'язана з частим вживанням саме цих понять у соціальних та політичних рекламах в сучасному українському масмедійному просторі. Дівчата частіше за хлопців тяжіли до сприйняття реакцій через призму власного досвіду, емоцій та переживань, що ілюструє майже однакова кількість реакцій, пов'язаних із власним досвідом на усі стимули (крім «победа» та «оружие»). Хлопці подали істотну кількість таких реакцій лише на стимули «поражение» та «спокойствие».

Отже, проведений аналіз отриманого матеріалу показав, що обидва гендери пов'язують слова-стимули як із поточною ситуацією в Україні, так і з особистим досвідом, тобто такі реакції, що радше оприявлюють мовну свідомість дитини, а не її внутрішній лексикон. Слід зауважити той факт, що школярі не мали наскрізної тенденції надавати реакції, що мають ігрове наповнення, що можна пов'язати з тим, що діти 9–13 років починають мислити категоріями дорослих. Дівчата були більш емоційними при наданні слів-реакцій і мали тенденцію до висловлення власної думки або свого ставлення до зазначеного стимулу. Вони надавали реакції, що відповідають стереотипному погляду на жінку, як на «берегиню домашнього вогнища», тобто реакції, пов'язані із хатньою роботою та піклуванням про сім'ю. Хлопці мали тенденцію надавати реакції, пов'язані з роллю захисника Батьківщини. Таким чином, отримані в результаті проведення ланцюжкого асоціативного експерименту асоціативні поля показали значений вплив гендерного параметра на мовну свідомість дітей 9–13 років.

Література

1. Брославська Л. Я. Образно-ціннісний складник концепту war/війна в американській мовній картині світу / Л. Я. Брославська // Науковий вісник Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, серія «Філологічні науки». Мовознавство. – 2015. – № 4. – С. 22–27.
2. Галунова Н. М. Асоціативні зв'язки і мовна картина світу в онтогенезі (україномовні монолінгви та українсько-російські білінгви 3–5 років.) : автореф. дис. на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Наталія Миколаївна Галунова. – Харків, 2012. – 21 с.
3. Карпенко О. Ю. Спільне і відмінне в асоціативному осмисленні різних розрядів онімів / О. Ю. Карпенко // Записки з ономастики : зб. наук. праць / [ред. Ю. О. Карпенко]. – Одеса : Астропринт, 2005. – Вип. 9. – С. 47–55.
4. Коротич К. В. Асоціативно-семантичне поле «безпека/небезпека» в дискурсі української преси XX–XXI століть : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філ. наук / Коротич Катерина Володимирівна – Харків, 2007. – 20 с.
5. Семчинський К. В. Онтологія релігійно-філософських концептів війни і миру в християнстві та ісламі: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня кандидата філософських наук : спец. 09.00.11 / Костянтин Валерійович Семчинський. – К., 2005. – 18 с.